

ANADOLU VE ÇUVAŞ TÜRKLERİNDE KURTLA İLGİLİ İNANIŞ VE UYGULAMALAR

DURMUŞ ARIK*

Öz: İnsanlar, doğayı birçok canlı yanında hayvanlarla da paylaşmaktadır. Geçmişten bugüne bazı hayvanlar insanoğlunun yaşamına katkı sağlarken aynı zamanda yaşamını da kolaylaştırmıştır. At gibi bazı binek hayvanların gücünden yararlandığı gibi bazı hayvanların da etinden, sütünden, yününden ya da diğer ürünlerinden yararlanılmıştır. Bazı hayvanların tehlikeli olduğu düşünülerek onlardan korkulmuş ve sakınılmıştır. İnsanların hayvanlarla olan bu iç içe yaşamı, çeşitli kültürlerde hayvanlarla ilgili inanışların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Mitlerde, efsanelerde, masalarda hemen her hayvanla ilgili çeşitli anlatılar yer almıştır. Tarihi süreçte Türk kültüründe de bazı hayvanlar etrafında inanışlar ve uygulamalar gelişmiş, Türklerin mit, efsane, masal gibi edebiyat ürünlerinde hayvanlarla ilgili anlatılara rastlanmıştır. Bu bağlamda pek çok hayvan yanında at, geyik, kartal, ayı gibi hayvanlar Türklerin edebî literatüründe kendisinden sıkça söz edilen hayvanlar arasında yer almıştır. Şaman anlatılarında şamanların yardımcı ruhları arasında hayvanlar da vardır. Hayvan ata inanışı Türk kültüründe kendisine yer bulmuştur. Bunların yanında Türkler çok eski zamanlardan itibaren takvimlerinde yılları belirlemede hayvan adlarından yararlanmıştır. Türk kültüründe etrafında inanışların ve uygulamaların ortaya çıktığı hayvanlardan biri de kurttur. Kurt, Türk halk anlatılarında sık sık karşılaşılan ve kendisine kutsallık atfedilen bir hayvandır. Kurtla ilgili hemen hemen bütün Türk topluluklarında inanışlar ve uygulamalar büyük benzerliklere ve ortaklıklara sahiptir. Kurda saygı ve tazim yanında onun zararlarından korunmaya yönelik bazı inanış ve uygulamalar bu benzerliklerden ve ortaklıklardan biridir. Aynı zamanda kurt adının doğrudan söylenmemesi, çocuklara kurtla ilgili adların verilmesi, kurda ait bir parçanın koruyucu özelliği olduğuna inanılması ve halk hekimliği uygulamalarında bunlardan yararlanması diğer benzer ve ortak unsurlar arasında yer alır. Bu makalede bir kültür kodu olarak, özellikle Anadolu ve Çuvaş Türkleri arasında kurt ile ilgili tespit edilen bazı inanış ve uygulamalar incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk Kültürü, Türkler, Çuvaşlar, Kurt, Örtmece

BELIEFS AND PRACTICES ABOUT WOLF AMONG ANATOLIAN AND CHUVASH TURKS

ABSTRACT: People share nature with animals as well as many living things. From past to present, some animals have contributed to the life of human beings and also made

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı, darik@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8544-0608

(Yazının Geliş Tarihi/Received Date: 08.09.2021, Yazının Kabul Tarihi/Acceptance Date: 14.10.2021)

Doi:10.47089/iuad.993097

their life easier. Some animals, such as horses, were benefited from their power, as well as some animals' meat, milk, wool or other products. Some animals were thought to be dangerous and were feared and avoided. This intertwined life of people with animals has led to the emergence of beliefs about animals in various cultures. There are various expressions about almost all animals in mythologies, legends and tales. In Turkic culture, beliefs and practices have emerged around some animals in the historical process, and expressions about animals have been encountered in Turkic literature products such as mythology, legend, and tales. In this context, besides many animals, animals such as horse, deer, eagle and bear have been among the animals that are frequently mentioned in the literature in Turkic culture. In the shaman narratives, there were also animals among the shamans' helping spirits. The belief in animal ancestor had also found a place in Turkic culture. In addition to these, Turkic people had used animal names to determine the years in their calendars since ancient times. One of the animals around which beliefs and practices were emerged in Turkic culture is the wolf. The wolf is an important animal which is frequently encountered in Turkic folk narratives and holiness was attributed to. The beliefs and practices related to the wolf in almost all Turkic communities have great similarities and commonalities. Along with the respect and reverence for the wolf, some beliefs and practices aimed for protection against its harms were one of those similarities and commonalities. Also, not saying the name of the wolf directly, giving children names related to the wolf, believing that a part of the wolf has a protective feature and using them in folk medicine practices are among other similar and common elements. In this article, as a cultural code, some beliefs and practices related to the wolf, especially identified among the Anatolian and Chuvash Turks, will be examined.

Key Words: Turkish Culture, Turks, Chuvashes, Wolf, Euphemism

Giriş

Türk halk kültüründe çeşitli hayvanlarla ilgili geçmişten bugüne birçok inanış ortaya çıkmıştır. Bu inanışların kökleri çoğu zaman Türk milletinin ortak tarihine ve arkaik kültürüne, bunun yanında efsanelere, destanlara, mitlere, aynı zamanda tarihsel süreçte karşılaştıkları çeşitli din ve kültürlerin etkilerine dayanmaktadır. Genel olarak inanışların “tarih aşan” bir yönü bulunmaktadır. Bu yönüyle inanışlar ve bu inanışlarla ilgili uygulamalar pek çok yönüyle yeni din ve kültürle birlikte varlığını sürdürebilmektedir. Türk topluluklarının günümüzde önemli bir kısmı İslam’ı din olarak benimsemiştir. Ancak Çuvaşlar gibi geleneksel inanışlarını muhafaza etmekle birlikte önemli bir kısmı Hristiyanlığı benimsemiş Türk toplulukları da bulunmaktadır. Hangi dini benimsemiş olursa olsun geniş bir coğrafyada varlığını sürdüren Türk topluluklarının kültüründe çeşitli ortaklıklar ve benzerlikler tespit edilebilmektedir. Bu ortaklık ve benzerliklerden biri de hayvanlarla ilgili inanış ve uygulamalarda görülür.

Türk kültüründe hayvanlarla ilgili inanışların, belli bir coğrafyadaki Türk topluluğuna özgü olarak değerlendirilmesi doğru değildir. Çünkü geçmişten bugüne inanışların, efsanelerle, destanlarla, mitlerle ya da tarihi anlatılarla hemen hemen bütün Türk toplulukları arasına sirayet ettiği söylenebilir. Bu da Türk kültür tarihinde ortaklıkların ve benzerliklerin kaynağını açıklamaya imkân verir. Kurt ile ilgili inanışları ve uygulamaları da bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

Çünkü kurtla ilgili inanış ve uygulamalar, Türk kültür tarihinde başlangıçtan itibaren yer almış ve günümüzde de pek çok Türk topluluğunda varlığını sürdürmüştür.

Genel Olarak Türk Kültüründe Hayvanlar

Türklerin gündelik yaşamında ve inanç dünyasında hayvanların önemli yeri olduğu görülür. Besin kaynağı olarak çeşitli hayvanların eti, sütü, giyim kuşamda hayvanların derisi, yünü ve özellikle yaylak-kışlak hayatı yaşayan ya da göçer evli bir yaşam biçimi ile birlikte ticaret ve savaşlarda binek hayvanlarından yararlanılması tarihte Türklerin gündelik yaşamında hayvanların önemini gösterir. Bu bağlamda Türk düşünce dünyasında ve inanışlarında hayvanlarla ilgili motiflerin ve inanışların yer almaması düşünülemez.

Türk kültüründe özellikle bozkır medeniyetinde yaylak-kışlak hayatı yaşayan ya da göçer evli kültürde hayvanlarla sıkı bağlar kurulmuş, hayvanlara kutsallık atfedilmiş, onlara kozmik roller biçilmiş, yaratılış mitlerinde de hayvanlara yer verilmiştir. Destanlarda, efsanelerde, mitlerde, masallarda, şiirlerde bazı hayvanlar öne çıkmış, bunların etrafında gündelik yaşamı da ilgilendiren çeşitli inanışlar ve uygulamalar gelişmiştir. Geleneksel Türk inanışlarında ruhlar *zoomorf* (hayvan biçimli) olarak tasavvur edilmiş, bu bağlamda ejder, doğan gibi bazı hayvanlar yanında özellikle kurt, türeyiş efsanelerinde yer almıştır (Roux, 2002: 198-205). Türeyişle ilgili ya da kahramanların ve kamların/şamanların koruyucu ve yardımcı ruhları hakkındaki mitik unsurlarda yer alan hayvan motifleri (Bayat, 2006: 147-150) çoğu zaman olağanüstü durumlarda, sıra dışı kişiler tarafından gerçekleştirilen “don değişme” veya “dona girme” ile ilgili inanışlarla anlaşılabilir (Küçük, 2020: 97-122). Şaman olmada hayvan ananın rolü, şamanların güçlerini hayvan donuna girerek göstermeleri ya da esrik seyahatlerinde bu yola başvurmaları bu konuda ilk akla gelen örneklerdir (İnan, 1986: 81, 87; Bayat, 2004: 115-120, 159-160 vd; Güngör, 2012: 65). Kurt donuna girme motifi de Türk kültür coğrafyasında destan, hikâye ve masallarda yer almıştır (Kalafat, 2009: 42-45). Anadolu’da çeşitli yerlerde ve özellikle zor durumda kalan kimselere kurt ya da kurt donuna girmiş ermiş kişilerin yardım ettiğine dair anlatılan memoralatlar hiç de az değildir (Çobanoğlu, 2003: 162-163). İslam’ın kabulünden sonra Türk tasavvuf çevrelerinde bu motif evliyanın kerameti olarak varlığını sürdürmüştür denilebilir. Bunun yanında Türk boy ya da kabileleri kendilerini diğerlerinden ayırmak için nişan, uran ya da sembol olarak bir hayvan seçmişlerdir.

Türk kültüründe hayvanlarla ilgili inanış ve uygulamalar belli motifler etrafında değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmelerde; türeyişle ilgili inanışlar, şekil/don değiştirme, hayvanların yol göstermesi, hayvan adlarının insanlara verilmesi, hayvanların koruyucusu inancı ve hayvan kurbanı gibi başlıklar dikkat çekmekte, ayrıca çeşitli hayvanlar yanında Türk kültüründe özellikle kurt, at, kartal, geyik gibi hayvanların etrafında inanış ve uygulamaların yoğunlaştığı görülmektedir (Polat, 2020: 175-205).

Türkler, çeşitli yerleşik kültür ve medeniyetlerden etkilenmişlerse de tarihinin belli bir döneminde atlı, yaylak-kışlak ya da göçer evli bozkır kültürüne sahip olmuşlardır. Bu kültür içinde hayvancılık, özellikle de at yetiştiriciliği ile dikkat çekmişlerdir. Türk hayatı atla bütünleşmiş, adeta Türkler at üstünde doğup, yaşamışlar ve at üstünde ölmüşlerdir. Bu yüzden Türkler “atlı kavimler”, onların oluşturduğu kültür de “atlı kültür” olarak nitelendirilmiştir (Gürsoy-Naskali, 1995; Durmuş, 2018: 75-90). Hemen hemen bütün Türk destanlarında at, kahramanın en yakın arkadaşıdır. Kahramanlar öldükten sonra da atlarından ayrılmak istemezler. Eski Türklerin mezarlarına atları ile birlikte gömüldükleri göz önüne getirilirse, Avrupalıların, “sanki Türkler atla birlikte doğmuşlardır” tespitinin haklılığı daha iyi anlaşılabilir (Günay ve Güngör, 2003: 30). Türk kültüründe bir yandan öbür dünya inancı diğer yandan atlara verilen değer onun kurban olarak seçilmesini de sağlamıştır. Türkler düzenledikleri büyük dini törenlerde Tanrı’ya ya da başka kutsal varlıklara at kurbanları sunmuşlardır (Ögel, 1993: I/17; Güngör, 2020: 399-400). Oğuz ve Kıpçak defin törenlerinde görülen, kurban olarak kesilen atların derilerini sırlara asma uygulaması, bugünkü Altayların ve Sahaların/Yakutların at kurban ederek yaptıkları törenlerde de ayının en önemli unsurlarını teşkil eder.

Sibirya Türklerinin inancına göre it insandan önce yaratılmış ve Ülgen ilk insanı yaratırken iti ona bekçi tayin etmiştir. N.F. Katanov’dan aktarılan bir bilgiye göre, eskiden Hunlar, hakanlarını defnederken bazı eşyalarıyla birlikte, ruhunu koruması için bir iti de öldürüp merhumun yanına koymuşlardır. Altaylarda arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan bir mezarda atla birlikte büyük bir itin de defnedildiği görülmüştür (Kadirzade, 2005:103-104). Genel olarak it ve kurt ile ilgili inanışlar eski Türklerde iç içe geçmiştir.

Türklerde en köklü inanç Tanrı inancıdır denilebilir. Bu bağlamda Türk topluluklarında çeşitli söyleyiş biçimleri ile birlikte Tanrı sözcüğü en eski dini terimdir (Tanyu, 1986). Gücünü ve yetkisini Tanrı’dan alan kağan, onun adına davranmak durumundadır. Türklerde Tanrı, başka birçok temsilciler ve aracılarla emirlerini ve iradesini insanlara ulaştırmaktadır. Savaşlar, doğal afetler, bazı tabiat olayları, semavi ışıklar yanında bozkurt veya kartal gibi yırtıcı kuşlar, gökten inen diğer kutsal araçlar bu dolaylı tecellilerin tipik örnekleridir. Türk mitolojisinde ve destanlarında Türk din tarihinin bu yönü zengin örneklerle gösterilmektedir. Türeyiş mitlerinde “bozkurt” ile diğer Türk mitlerinde “kartal” ve “geyik” gibi hayvanların oynadığı mucizevi roller de bu bağlamda zikredilebilir.

Türklerin içinde yaşadıkları doğayı ve doğadaki canlıları iyi gözlemledikleri, hayvanların özelliklerini de yakından tanıdıkları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Türkler becerikli bir ordu önderinde veya komutanında on hayvanın özelliğinin bulunması gerektiğini düşünmüşlerdir:

Horozun cesareti, tavuğun iffeti, arslanın yürekliliği, yaban domuzunun saldırganlığı, tilkinin kurnazlığı, köpeğin sebatı, turnanın uyanıklığı,

karganın temkinliliği, kurdun dövüştteki atılmalığı, her tür güc koşulda yağlı kalmayı başaran yağru'nun (ineğin) besililiği (Roux 2005: 228-229).

Eski Türk inanışlarında hayvanlara verilen önem ile vaktin yıldızlarla ilgili tasavvurlara bağlı olarak hayvanlarla temsil edilmesi “On İki Hayvanlı Türk Takvimi”nin oluşmasına imkân vermiştir. On İki Hayvanlı Takvim, Türk kavimlerinin en eski zamanlardan bu yana en çok kullandıkları takvim sistemi olmuştur.¹ Bu takvimde yer alan ve yılları belirten hayvanlar; *Sıçgan* (Fare), *Ud* (İnek), *Bars*, *Tavışgan* (Tavşan), *Lu* (Ejderha), *Yılan*, *Yond* (At), *Koy* (Koyun), *Biçin* (Maymun), *Taguk* (Tavuk), *İt* (Köpek) ve *Tonguz* (Domuz)dur. Yılların, o zamanda doğan çocukların kişiliğini, karakterini ve geleceğini etkileyeceğine inanılmıştır (Turan, 1941: 24-25; Biray, 2010: 671-682). Türk dilinin en eski yazıtlarında hayvan motifleri kullanılmış, On İki Hayvanlı takvimden söz edilmiş ve bazı hayvanlarla ilgili benzetmelere yer verilmiştir.²

¹ Osman Turan, devlet teşkilatı, hükümdarlık anlayışı gibi birçok Türk geleneği ile On İki Hayvanlı Takvim'in diğer bazı Türk toplulukları yanında Tuna Bulgarları tarafından kullanılmasının Türk medeniyet tarihi bakımından önemli bir hadise olduğuna dikkat çekmiş, yıl adlarının Çuvaş Türkçesi ile ilişkisini vurgulamıştır (1941: 52). Bunun yanında takvimin tarihi süreçte birçok kavim tarafından kullanıldığının örneklerini gösteren Turan; “takvimin Yakutlarla Çuvaşlar arasında mevcut olup olmadığı hakkında bir kayda tesadüf edemedim. Eğer bugün, Türklerin birer kolu olan bu kavimlerde yaşamıyorsa terkedilmiş olması melhuzdur.” (1941: 61) diyerek o zamanki düşüncesini paylaşmıştır. Ancak Çuvaşistan'da takvimle ilgili yapılan araştırmalar; “Çuvaşlar Türk halkıdır.” diyerek söze başlamakta, dolayısıyla Çuvaşların atalarının da eski zamanlarda diğer Türkler gibi aynı takvimi kullandığını, 10. yüzyıldan itibaren Çuvaşların Müslüman toplumların kullandığı takvimden etkilendiğini, 16. yüzyılda ise bu takvimin yerini Çuvaşlarda Jülyen Takvimi'nin aldığını, bundan dolayı eski takvimlerin Çuvaşlar arasında unutulduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte 20. yüzyılda bile yaşlı Çuvaşlardan, On İki Hayvanlı Takvimi bilenlerin ve kullananların olduğu da vurgulanmaktadır. Çuvaşların, On İki Hayvanlı Takvimi kendi söyleyiş biçimleri ile şu adlarla anılmaktadır: 1. *Kuşakkayık* (Sıçan), 2. *İne* (İnek), 3. *Paris* (Pars), 4. *Mulkaç* (Tavşan), 5. *Arislan* (Arslan), 6. *Şilen* (Yılan), 7. *Ut* (At), 8. *Surih* (Koyun), 9. *Pişin* (Maymun), 10. *Çih* (Tavuk), 11. *Yiti* (İt, Köpek), 12. *Sisna* (Domuz). Çuvaşlar da diğer Türk topluluklarında olduğu gibi her bir hayvan adıyla anılan yıllar ilgili inanışlara sahip olmuşlardır. Sırasıyla yıllara atfedilen özellikler ve inanışlar; *tutlih* (bereket), *saviniş* (sevinç), *şapışu* (kavga/dövüş/vuruşma), *hirusi* (dehşetli/korkulu), *tinişir* (huzursuz, rahatsız), *hura, sivi* (zehir gibi soğuk), *virşî* (savaş), *şapla tir* (şöyle böyle), *tırî pulat* (tahıl bereketli olur), *tutlih* (bereket), *hura şırla* böğürtlen, *vişlih* (açlık) (Dimitriyev, 1995: 149-152; Fokin, 1990: 124). İdil-Ural Tatarları arasında da On İki Hayvanlı Takvim'den 20. yüzyılın başlarına kadar yararlanıldığı, yaşlı Tatarların yılın verimliliği hakkında değerlendirmelerde buldukları anlaşılmaktadır. Tatarlar arasında sözlü kültürde; “*Koyun yılı ağır, Tavşan yılı açlık olur*” atalar sözünün bulunduğu da yılların özelliklerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Dimitriyev, 1995: 149-152). P.P. Fokin, On İki Hayvanlı Takvimi Tatarların yanında Başkurtların da kullandığı bilgisini paylaşmaktadır (1990: 124). Bunun yanında Sovyetler Birliği ile birlikte Gregoryen Takvimin kullanımına geçilmiştir.

² Türk dilinin en eski yazıtlarından Kül Tigin Anıtı bilindiği gibi “kaplumbağa” heykeli biçiminde mermer bir kaide üzerindedir. Kaplumbağa uzun ömrü ve sakin hareketleriyle Türkler için olgunluk ve bilgeliğin sembolü olmuştur (Seyis, 2021: 23). Kül Tigin Anıtı “Koyun yılının on yedisinde” (Miladi takvimle 27 Şubat 731) ölen Bilge Kağan'ın kardeşi Kül Tigin'in

Kişi adları ile hayvan ya da hayvan adları arasında da bir ilişki vardır. Türk kültüründe koruma amacıyla çocuklara verilen adlar arasında özellikle çirkin adlar dikkat çeker. Bu adlar arasında hayvanlarla ilgili olanlar da vardır. Dede Korkut hikayelerinde Domuz-göcü, Kaban-göcü gibi çok eski adlar bulunur. Abdulkadir İnan, bu gibi çirkin adlara, Şamanizm'in kalıntıları olarak Müslüman Kırgız ve Kazaklarda da rastlandığını, örneğin Bokmurun, İtbay, İtalmaz, Çoçkobay'ın, bu tür adlar arasında sayıldığını belirtir. İnanışa göre kötü ruhlar ya da can alan melek böyle çirkin adı olan çocuklara yaklaşmayacaktır (İnan, 1998: II/241).

Türk kültüründe “yada taşı” ile yağmur ve kar yağdırılabildiğine, fırtına estirildiğine inanılmaktadır. Saha (Yakut) Türklerinin bu taşın at, inek, ayı ve kurt gibi hayvanların içinde bulunduğu, en kuvvetli yada taşının ise kurdun karnından çıkarıldığına inandıkları belirtilmektedir (Tanyu, 1968: 61, 69; Eroğlu, 2020: 192).

Türk dünyasının çeşitli bölgelerinde örneğin Semerkant'ta, Buhara'da, Aşkabat'ta, Arslanbab'ta, Yesi'de ulu kişilerin türbelerinde koç ve geyik türünden hayvanların boynuzlarına rastlamak mümkündür. Bu durum halk inanışlarında kemiklere de büyük önem verildiğini göstermektedir. Ancak halk arasında bütün hayvanların kemiklerine değil, özellikle geyik kemiği ya da boynuzu, at kemiği ya da kafatası, koç ya da koyun, kurt başı, kurt dişi ayrı bir önem taşımaktadır. Bu parçalar, genellikle yatırların ya da türbelerin menkıbesi ile ilgilidir. Bu tür boynuzlar ya da kemikler koruyucu olarak kullanılmakta, inanışlara konu olmaktadır. Örneğin; bunların kimi uğurlu sayılarak, kapılara, pencerelere asılmakta kimiyle de büyü yapılmaktadır. İyilik getirdiğine inanılan hayvanların kemikleri uğurlu, kötülük getirdiğine inanılan hayvanların kemikleri de uğursuz sayılmaktadır. Uğursuz kemikler daha çok büyü işlemlerinde kullanılmaktadır. Anadolu'da bazı yerlerde kiler, ambar ve ahır gibi yerlere asılan geyik boynuzu, koçboynuzu ya da at veya koç kafatası ve nal gibi nesnelere buraları göz değmesinden koruyacağına inanılmaktadır (Kalafat, 2010: 424-426).

Diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Çuvaşlarda da çeşitli hayvanlarla ilgili inanışlar ve uygulamalar vardır. Çuvaşlar fareyi söylenmesi kendi inanışlarına göre uygun olmayan *Şışi* (fare, sıçan) adı yerine “*kayık*” (kuş) olarak adlandırırılar, geyiği kutsal sayar, onu “orman ineği” (*vırman ini*) olarak anarlar

anısına dikilmiştir (Tekin, 1998: 11). Türbesi, resimleri, heykelleri ve kitabe taşı “Maymun yılında” bitirilmiştir (Tekin, 1998: 52-53). Bilge Kağanın cenaze töreni “Domuz yılının beşinci ayının yirmi yedisinde” (Miladi takvimle 22 Haziran 735) yapılmıştır (Tekin, 1998: 12). Kültigin Yazıtında “*Tanrı güç vermiş (olduğu) için, babam hakanın askerleri kurt gibi imiş, düşmanları (da) koyun gibi imiş*” benzetmesinde kurt, güçle özdeşleştirilmiştir (Tekin, 1998: 42-43). Aynı benzetme Bilge Kağan yazıtında aynı ifadelerle yer almıştır (Tekin, 1998: 65-66). Yazıtın özgün metninde kurt için *börü* sözü kullanılmıştır. Eski Türkler, günümüzde kurt ya da bazı Türk lehçelerinde *kaşkır* –Kazaklarda Kaskır, Kırgızlarda Karışkır- olarak nitelendirilen yaban hayvanını *börü* olarak adlandırmışlardır.

ve inanişya göre onu öldürmek yasaktır. Etnografik veriler Çuvaşlarla birlikte İdil boyundaki halkların kültüründe kuğu, turna, güvercin ve kırlangıçların özel önemine dikkat çekerler. İdil bölgesinde bu hayvanlar ne öldürülür ne de yenir. Çuvaşların yılan hakkındaki tasavvurları da oldukça ilginçtir; genellikle yılanı zararlı bir hayvan olarak kabul ederler, ancak özel bir mülkte yaşayan yılanı “ev yılanı” (*kil şileni*) olarak adlandırırılar. Bu yılan Çuvaşların, mülklerini ve hayvanlarını koruyor kabul edildiğinden tazim edilen bir hayvandır. Çuvaş halk inanişlarına göre bazı durumlarda vahşi hayvanların olağanüstü güçlerine yardım için başvurulur. Çuvaşlar arasında evin çatısına ya da giriş kapılarının üzerine geyik boynuzu, bahçeye ya da arı kovanlığına at kafatası asma, evlerin pervazları üzerine çeşitli hayvanların ya da kuşların tasvirlerini oyma, işleme ve pervazları süsleme geleneği de vardır. Denisov’un değerlendirmesine göre bütün bu yollarla insanlar hastalığa, ölüme ya da başka kötülöklere uğratmak isteyen kötü ruhlardan korunmak istemişlerdir (Denisov, 1959: 28).

Çuvaşların geleneksel inanişları, halk kültürü, halk edebiyatı ve dili hakkında çok zengin bilgilere yer veren, Çuvaş folkloru alanında temel kaynaklardan biri olarak değerlendirilen (Bayram, 2021: 1-23) G. T. Timofeyev’in *Tihuryal* (Dokuz Köy) adlı eserinde, Çuvaş etnografisine dair bilgiler yanında, Çuvaşların hayvanlarla ilgili inanişları hakkında bilgiler de verilmektedir. Onun verdiği bilgilere göre:

Dünyada ne varsa hepsi bizim gibi canlıdır, bizim gibi düşünür, soğuşu, sicağı, iyiliği, kötülüğü hisseder, ancak ağızını açıp konuşmaz. Bütün hayvanlar, köpekler, yaban hayvanları, kuşlar, dünyada ne varsa hepsi bizim gibi birbirini anlayacak şekilde kendi dillerinde konuşurlar, ancak biz insanlar onların ne düşündüklerini, ne yaptıklarını bilemeyiz. Bazen insanlar arasında hayvanların dilini bilenler çıkar, fakat bu insanların hayvanların dilini bildiğini söylemesi doğru değildir. Hayvanların, “bizim düşüncelerimizi insanlara anlatma diye yalvardıklarına” inanılmış. Çuvaşlar, hayvanlara ağır olmasın diye onların yanında onlar hakkında konuşulmasını iyi saymazlar. Nazar değmesinden korkarlar. Çoluk çocuk, kurtlar, böcekler, tavuklar, civcivler, koyunlar, kuzular hepsi günahsız temiz varlıklardır. ...İnanişya göre hayvanlar, ne olacağını önceden hissedip bilirler. Eve, barka kötülük bulaşırsa ilk olarak temiz şeylere; hayvanlara, tavuklara, civcivlere, bal arılarına, çoluk çocuğa bulaşmış... (Timofeyev, 1972: 62-65).

Çuvaşlar, yeni doğan hayvan yavrularına nazar değmesinden, nazar değince yavrunun ölmesinden çekinirler. Kuzu, bal arısı gibidir, ona hemen nazar değer, hemen ölür derler. Nazarı etkisiz kılmak için meşe mantarı ile bir uygulama yaparlar. Özellikle koyun ve kuzulara kem gözle bakılmasını, onların yanında kötü şeylerin konuşulmasını, özellikle kurdun hatırlatılmasını iyi saymazlar. Bu yüzden kuzunun olduğu yerde kurt denmesini tavsiye etmezler, çünkü kuzuya zarar geleceğine ve onu kurdun yiyeceğine inanırılar (Timofeyev, 1972: 211-212).

Kurt ya da Börü, Türk tarihinin bilinen en eski dönemlerinden itibaren etrafında çeşitli inanışların oluştuğu bir canlıdır (Aslan, 2010; Özkan, 2018). Hun ve Göktürk Türk kültür çevrelerinde, tahta çıkan hakanlara, kurt başlı bir sancak ile davul verilmekteydi. Göktürklerde kurt başlı bayrak, ataların ve Türk devletinin bir sembolü idi. Çinlilere göre Göktürkler, atalarının kurttan türemiş olduğunu hatırlamak ya da hatırlatmak için bu sancağı kullanmaktaydı. Gumilev, Türklerde atalar kültürünün en büyük göstergesi olarak Bozkurt'a duyulan saygıya değinmekte, hatta bütün Türk hükümdarlarının kendilerini Aşine/Asena soyuna bağlamak istemelerini bunun delili olarak değerlendirmektedir (Gumilev, 1999: 122). Hunlardan ve Göktürklerden sonraki dönemlerde kurt başlı sancağın yanında kağanlık davulu ile birlikte başka semboller de bulunmaktaydı. Bunlar, atanma ve tanınma sembolü olarak işlev görmekteydi. Bilindiği üzere, hakanlık, vezirlik ve komutanlık, hatta kavimlerin bağımsızlığı "kurt başlı bayrak" ve davul verme yoluyla oluyordu (Ögel, 2000: VIII/34, 102, 208). Ögel'in aktardığına göre; Çin kaynakları, "Türkler, kağanlık otağının girişine, kurt başlı bir bayrak dikerlerdi" bilgisini de vermektedir (Ögel, 2000: VII/25). Bunun yanında Göktürk devletinde kağanın özel muhafaz birlikleri *börü* yani kurt adını taşıyordu (Ögel, 2000: VII/96).

Türkler'in "Kurt Oyunu" veya "Kurt Kapanı" adını verdikleri savaş taktikleri onların askerî başarılarında uyguladıkları önemli bir uygulamadır. Bu taktik kaçıyor gibi geri çekilerek düşmanı çembere almak, pusu kurulan yere çekmekten ibarettir. Kurdun istediği ıssız yerde düşmanına saldırması Türk savaş taktiğinde bir model oluşturmuştur. Bu taktik, sahte ricat ve pusu olmak üzere uygulanır. Bu savaş yöntemi Türk yurdunun eski adından dolayı "Turan Taktiği" olarak da kaynaklarda yerini alır (Durmuş, 2018: 217).

Kurt, genel olarak Türk destan ve efsanelerinde kahramana yol göstererek yardım eden Tanrısal bir varlıktır. Bu yüzden kurt, Türklerde kutsal bir hayvan niteliğindedir ve Türkler arasında kurdun ayrı bir yeri vardır. Dede Korkut kitabında kurt yüzünün mübarek olduğu inancı ve kurt ile söyleşilmek istendiği dikkat çeker (Ergin, 1971: 36). Kurttan türeyiş efsaneleri, kurdun kahramanı koruması, yetiştirmesi ve büyütmesi bunlardan öne çıkan diğer motiflerdir. Özellikle Göktürkler arasında anlatılan kurtla ilgili efsaneler, inanışlar ve kurda verilen önem onların bayraklarına kurt motifi işlemeleriyle belirgin hale gelmiştir (Ögel, 1993: I/17-29). Çuvaş Alp anlatmalarında, kurttan türeyiş mitlerinin izleri görülebilmektedir. Ormanda doğum yapan kadın, çocuğunun ormanda kurtlar arasında bırakılmasını ister. Bu çocuk, kurtlar tarafından büyütülür. Bir başka anlatmada kurt soyu ile ilişki kurularak soyadlarının "Kurtoğlu" olduğuna dikkat çekilir (Bayram, 2008: 119, 164).

Kurt ya da Börü adıyla, Türklerde kimi zaman Börü, Karabörü, Sarıbörü, Börübay gibi oymak (İnan, 1998: I/5-6) ya da Başkurt gibi boy adı (İnan, 1998: I/73-75), kimi zaman Börübars gibi kişi adı (İnan, 1998: I/625) kimi zaman da Kurtboğan (Eyüboğlu, 1987: 89), Kurtbeli, Kurtkale, Kurtkanı (Kalafat, 2008: 47), Kurtalan, Kurtderesi, Kurtboğazı, Kurttepe, Kurtköy (Kalafat, 2008: 70)

Kurtkaya gibi yer adı, ulu kabul edilen statüleri belirten Kurt Ata, Kurt Baba, Bozkurt Baba, Kurt Pir, Kurt Dede (Kalafat, 2009: 92), Kurtboğan, Kurtboğan Dede, Karakurt, Karakurt Baba gibi yatır ya da türbe adları ile karşılaşılmaktadır (Tanyu, 1967). Bunun yanında kurtla ilgili efsanelerin Türklerde yaygınlık göstermesinin kurdun bozkırların korkulu bir hayvanı olarak, özellikle hayvan sürüleri için büyük tehlike teşkil etmesi dolayısıyla, ona karşı duyulan korku ile karışık bir saygı hissinden ileri geldiği de düşünülmektedir (Kafesoğlu, 1980: 14).

Türk kültüründe kurt, ninnilerde yer alır. Kurt izinin kutlu olduğuna inanılır. Kurt izi, iyiye, doğruya, güzele götürür. Rüyada kurt görmek, iyilikle yorumlanır, bu tür rüyalar müjde izleri taşır. Yolculuk sırasında karşılaşılan kurt, yolun açık ve uğurlu oluşunu gösterir. Kurda ait nesnelere kötülöklere karşı koruyucudur. Kurt ile ilgili ortak ya da birbirine benzer deyimler, atasözleri, özlü sözler, deyişler, masallar, hikayeler, inanışlar ve uygulamalar vardır (Küçük vd., 2019: 190-192). Kurt motifi ve adı Anadolu Türk kültüründe hala canlılığını sürdürmektedir (Seyis, 2021). Kurt, saldırgan, yırtıcı ve tehlikeli bir hayvan olması yanında güçlü, cesur, hareketli, dayanıklı, gizemli ve özgürlüğüne düşkün bir hayvandır (Orozbayev ve Moldaliyeva, 2020: 24). Türk kültür coğrafyasında kurtla ilgili yaygın olan inanış ve uygulamaların Anadolu'da ve Çuvaş Türklerindeki yansımalarının bu iki Türk topluluğu arasındaki kültürel bağlara ışık tutacağı düşüncesiyle araştırma konusu olarak kurt seçilmiştir.

Kurdun Yol Göstericiliği

Kurt, çeşitli Türk destanlarında rehber veya kılavuz olarak yol gösterici rolündedir. Ergenekon'dan çıkışta Türklere yol gösteren kurttur. Özellikle Oğuz Kağan Destanında “gök tüylü”, “gök yeleli” bir kurttan söz edilir (Ergin, 1988: 18-19). B. Ögel, gök ile ilgili bir değerlendirmesinde:

... Gök renk, kutsal göğün olduğu kadar Tanrı'nın da bir sembolüdür. Bir şeyi gök rengine büründürmek veya gök sözü ile birlikte söylemek, o şeyi kutsal saymak veya aralarında Tanrı ile ilgili bir bağ kurmak istediğinden ileri gelirdi (Ögel, 1993: 1/42) demektedir.

Ögel bir başka değerlendirmesinde şunları kaydetmektedir:

... Eğer Türk, bir kimse için ‘gök sakallı’ diyorsa, bilelim ki o kimse, kutsal bir kişidir veyahut da Tanrının bir elçisidir. Yaşlı, tecrübeli, yurduna çok hizmet etmiş, birçok kişi de gök sakallı idi. ‘Ak sakallı’ da iyidir; ama herkes gibi nihayet normal ve akıllı bir ihtiyardır. Türk, gök tüylü, gök yeleli kurt diyorsa, bilelim ki bu da Tanrının bir elçisidir. Çünkü o, ‘Tanrının rengi olan göklüğe bürünmüştür’. İhtiyar bir kurdun da, tüyleri ve yeşelleri ağarmıştır. Onun yüzlerce kurdun önüne düşerek neler yaptığını, Türkler gibi birçok büyük sürü sahipleri de, çok iyi bilirdi. Böyle bir kurt, kurtların tıpkı tecrübeli ve akıllı bir veziri, bir padişahı gibi idi... (Ögel, 2000: 1/59).

Türklerin inanışına esas oluşturduğundan “gök” kavramı, Türklerde kutsal sayılarak uğur telakki edilmiş ve kutsal sayılan isimlerin önünde Gök-Tanrı, Gök-

Türk, Gök-Kurt gibi örneklerde olduğu gibi kullanılmıştır. Bu bilgiler ve değerlendirmeler, dağın eteğinden ışık içerisinde ortaya çıkan “gök tüylü”, “gök yeleli” kurdun Türk kültüründe kutsiyetini ve Tanrı ile ilişkisini göstermektedir. Mitolojik anlatımlarda, büyük devlet kurmuş Türklerin soylarını kutsal köklere bağlamak için gökle ilişkilendirdiği görülür. “Işık” din dilinde ve mitolojide en çok kullanılan metafor ve sembollerden biridir. Bu bağlamda gökten inen ışık ya da ay ışığı, ışık hüzmesi, gökten inen bir dolu tanesi, kuşlar, kurtlar, göz kamaştırıcı kızlar Türklerin soyunu kutsalla ilişkilendiren örneklerdir. Bunlar Tanrı’nın aracıları olarak görülmüştür (Roux, 1994: 98). Oğuz’a ve Alp’a yol gösteren işte bu özelliklere sahip bir kurttur.

Oğuz epik anlatımları ve Çuvaş alp hikayelerinde kurdun yol göstericiliğini inceleyen Bülent Bayram, kurdun yol göstericiliği ile ilgili anlatımların ortaklığına vurgu yapmakta, Oğuz Kağan’ın Urum seferi hakkındaki anlatımlar ile Çuvaş Alp anlatımında Alp’ı kurdun götürmesini karşılaştırmaktadır (Bayram, 2006; 2008: 141-142). Karşılaştırma yapılan Oğuz Kağan metninde:

... Oğuz Kağan bayrağını açarak, askeriyle, şehirleri ve çok sayıda askeri olan ve Oğuz Kağanın emrini dinlemeyen Urum kağanın üzerine yürümek ister. Kırk gün sonra Buz Dağ adında bir dağın eteğine gelir, çadırını kurar ve sessizce uyur. Tan ağarınca Oğuz Kağan’ın çadırına güneş gibi bir ışık girer. O ışıktan gök tüylü ve gök yeleli bir erkek kurt çıkar. Bu kurt Oğuz Kağan’a hitap ederek: Ey Oğuz, Urum üzerine yürümek istiyorsun, ben senin önünde yürümek istiyorum der. Sonra Oğuz Kağan çadırını düzer ve yola çıkar. Bu esnada askerin önünde gök tüylü ve gök yeleli bir erkek kurt yürümekte, ordu da kurdun ardı sıra ilerlemektedir. Kurt, birkaç gün sonra durur, Oğuz Kağan da askerleri ile birlikte durur. İtil Müren adlı yerde savaş başlar ve vuruşurlar. Vuruşma sonunda Oğuz Kağan yener, Urum Kağan kaçır. Oğuz Kağan pek çok ganimet elde eder... (Ergin, 1988: 18-19).

Çuvaş Alp Anlatması’ndan karşılaştırma yapılan diğer metin, Alp’ı Kurt Götürüyor başlığıyla verilmektedir. Bu metne göre anlatı şöyledir:

Dostlarım siz kutsal kurdun şarkısını duydunuz mu? Duymuşsunuzdur. O bugün de, Alp’ı götürdüğü zamandaki gibi söylüyor. Bize Aşa Pihampar’ın duygularını ulaştırıyor. Milletiyle çok eskiden uzakta Altın Dağları tarafında, atlarıyla ve çeşitli hayvan sürüleriyle birlikte yaşayan Alp, batıdaki bereketli kırlara göç etmek ister. İsteğini boyların yöneticileri ile paylaşır, onlar da uygun görürler. Alp, gece yarısı Tanrıyla konuşmak için dağa çıkar, dua eder. Duası bittiğinde Alp’ın önünde, çevresi ışıkla kaplı bir kurt belirir. İnsan gibi konuşan kurt, Alp’e: Tanrı’nın emriyle Alp’ı batıya götüreceğini, endişelenmemesini, korkmadan arkasından yürümesini, Alp’in halkını ve hayvanlarını koruyacağını söyler. Alp, sabah erkenden batıya doğru göç etmek için hareket eder, göç edenlerin önünde zaman zaman kurt görünür. Bu kurt durup, durup ulur. Peygamber köpeğinin [kurt] uluması Alp’in halkına şarkı gibi işitilir. Yaşlıların anlatıklarına göre bu kurt, Alp’ı ve halkını Aramaşi Dağı’na doğru götürmüş ve bu bölgede Çuvaşların hayatı böyle başlamıştır (Bayram, 2006: 21).

Karşılaştırma yapılan metinlerde; kurdun kutsal sayılması ve yol göstericiliği öne çıkmaktadır. Her iki anlatımda da olağanüstü bir şekilde bir ışık içerisinde ortaya çıkan kurt, kahramanları doğru yere götürmekle görevlendirilmiştir. Her ikisinin de kahramanlara hitabı aynı şekildedir. Bayram, yaptığı değerlendirmede, Oğuz epik ve Çuvaş alp anlatımları arasındaki benzerliklerin yalnızca kurt ile sınırlı kalmadığını, bu iki Türk boyu arasındaki kültürel ilişkilerin zayıf olmadığını da vurgulamaktadır (Bayram, 2006: 26).

Anadolu Türklerinin destanlarında kahramana yol gösteren ve onunla konuşan kurt motifine ratlandığı gibi menkıbelerde de kurtla konuşan erenler ve evliya ile ilgili anlatılar hala tasavvuf çevrelerinde dile getirilmektedir. Dolayısıyla kurtla konuşma ya da kurdun insanla konuşması da Anadolu ve Çuvaş Türklerinde kurtla ilgili dikkat çeken motiflerden biri sayılabilir.

Kurtağzı Bağlama

Kurtağzı bağlama Türk halk inanışlarında rastlanan yaygın bir uygulamadır. Anadolu'nun hemen her yöresinde bu uygulama vardır. Anadolu'da kırdan kalan hayvanlara kurtlar – ya da yaban hayvanları- tarafından zarar verilmemesi veya parçalanarak öldürülmemesi için kurtağzı bağlanır. Kurtağzı bağlama dini ve büyüsel bir işlemdir. Anadolu'da hayvancılıkla uğraşanlar ve çoğu çoban bu uygulamanın nasıl yapıldığını bilir. Genellikle kurdun ağzı, açılır kapanır bir bıçak kullanılarak bağlanır. Bazı bölgelerde ipe düğüm atılarak da kurtağzı bağlanır. Kurdun ağzını bağlamak için ip kullanıldığında ipe yedi ya da dokuz düğüm atılmalıdır. Sonra düğümlenen ip, hayvanların barındığı yere asılmalıdır. Bağlama sırasında bazı dualar ve özellikle Kuran'ı Kerim'den fil suresi okunur, üflenir. Her okuyuşta ipe bir düğüm atılır. Böylece yabanda kalan evcil hayvana kurtların zarar vermesi önlenmiş olur. Bu dini ve büyüsel uygulama ile kurdun ağzı bağlanarak ölüme terk edilmesi amaçlanmaz. Yapılan işlemlerle kurdun bir bakıma evcil hayvanı yememesi sağlanmak istenir. Hayvanlar ahırlarına dönünce ya da makul bir süre geçtikten sonra açıklıktan ölmesin diye kurdun ağzı açılır (Kalafat, 2006; Kalafat, 2008: 31-32, 45-54). Bunun için düğüm atılan ipteki düğümler çözülür, kurtağzı bağlama işleminde açılır kapanır bıçak kullanılmıyorsa da bıçak açılır.

İ. Z. Eyüboğlu Anadolu'da tespit ettiği kurtağzı bağlama ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

Kurdun hayvanlara saldırmamasını önlemek için özel bir büyü yapılır. Buna kurdun ağzını bağlama denir. Ağzı bağlanan kurt sürünün içine girse bile hayvanlara saldırmazmış. Kurdun ağzını bağlama, hayvanların yayıldığı yayılımı sınırlandırmakla olur. Evde, ocak başında, toprağa dörtgen, dikdörtgen biçiminde çizgiler çekilir. Hayvanların yayılacakları kırların sınır uçları belirtilir. Okunur, üflenir. Hayvan sınır çizgilerinin içinde kaldığı sürece kurt ona dokunmaz, sınır çizgileri dışına çıkınca parçalanmış (Eyüboğlu, 1987: 88).

Abdulhaluk Çay, *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz* adlı eserinde “Kara Çarşamba Geleneği” hakkında bilgi verirken, Kara Çarşamba geleneğinin Tunceli Türk aşiretlerinde de görüldüğünü, onların mart ayının ilk çarşambasını Kara Çarşamba olarak bildiklerini, erkeklerin bu günde alınlarına bir kara sürerek su kaynaklarına, göllere ve ırmaklara gittiklerini, buralarda karaları temizleyerek sulara karşı dua ve niyazda bulduklarını belirtir. Kara Çarşamba’da Tunceli bölgesinde görülen bir adet in de kurtağzı bağlamak olduğunu vurgular.³

Kurtağzı bağlama, kurtların evcil hayvanlara zarar vermesini engellemeye yönelik bir uygulamadır. Çuvaş etnolog P. V. Denisov, Tuna Bulgarları ve Çuvaşların etnokültürel paralelliklerini konu edinen bir araştırma yapmıştır. Onun tespit ettiği bilgilerden hareketle, Bulgarlarda ve onların akrabası olan Çuvaşlarda hem kurda gösterilen saygı hem de onun zararlarından korunma amacıyla gerçekleştirilen uygulamaların Anadolu’daki kurtağzı bağlama uygulamalarıyla karşılaştırılması ve ilişkilendirilmesi mümkün görülmektedir. Bu bağlamda Bulgar Türkleri arasında Hristiyanlığın ve bu dine ait ritüellerin yayılmasına rağmen eski dini inançlar, özellikle kurtla ilgili olanlar da yaşatılmıştır. Kurda saygının eski bir kalıntısı olarak “Kurt Bayramı” vardır. Bulgarlar arasında Kurt Bayramı Şubat ayında, bazı kaynaklara göre de 11-17 Kasım tarihleri arasında gerçekleştirilirdi. Denisov, muhtemelen, geçmişte yılda iki kez, tehlikeli bir yırtıcı olarak kurdun yatıştırılması için bayram ve ritüeller düzenlendiğini belirtmekte, bunun yanında çeşitli inanışlara dikkat çekmektedir. Onun verdiği bilgilere göre bu bayram günlerinde kadınlar yünle ilgili, yünü eğirme, dokuma ya da giysi dikme gibi herhangi bir iş yapmaktan kaçınırlardı. Bulgar inanışlarına göre Kurt Bayramı günlerinde yapılan bir elbiseyi giyen kişinin kurtlar tarafından saldırıya uğrayacağına ya da kendisi değilse bile hayvanlarının kurt saldırılarına maruz kalacağına inanılırdı. Kurt bayramlarında Bulgarlar “koşar” adını verdikleri özel bir ekmeğe çeşidi hazırlar, bu ekmeği çobanlara dağıtırlardı. Çobanlar da kurtların kendi hayvanlarına dokunmaması ve zarar vermemesi için bu yiyeceklere okuyup üfleyerek kurtlar için ormana ve dağa, taşa bırakırlardı (Denisov, 1969: 103). Böylece bir bakıma kurtağzı bağlanmış, kurtların evcil hayvanlara dokunmaları engellenmiş olurdu. Bulgarlar da kurtların saldırılarını önlemek için büyüsel yöntemlere başvururdu:

Kasım ayında Kurt Bayramı başlardı. Bu süre içinde güney Balkanlarda çobanların eşleri, sıkı sıkı makaslarla koyun, kuzu ve keçileri kırkarlar. Bununla sanki kurdun çeneleri kurtların açamayacağı kadar sıkılmış gibi düşünülür ve hayvanlara zarar veremeyeceğine inanılırdı (Denisov, 1969: 104).

³ Abdulhaluk Çay bu adete ilgili olarak şu bilgiyi vermektedir: “...Kara Çarşamba’da, bir gül dalı alınır, buna bir çaput bağlanır. Bu sırada: Ey ulu rehber! Ey yol gösterici! Bugünün yüzü suyu hürmetine sürülerimize dokunma! şeklinde dua edilir. Böylelikle sürülerin kurt tehlikesinden korunacağına inanılır (Çay, 1985: 117-118). Bu inanışlarda hem kurtağzı bağlama hem de kurdun yol göstericilik özelliğine dikkat çekilmektedir.

Kurt Bayramı benzer inanışlarla Göktürklerin kurt başlı bayraklarını kendilerine bayrak olarak seçmiş bulunan Gagauzlarda da vardır.⁴

Çuvaş inanışlarına göre Pihampar, ev hayvanlarını ve insanları kurlardan ve ayılardan koruyan varlıktır (Vişnevskiy, 2001: 232). Pihampar, kurların sahibi olarak da nitelendirilir. Kurlar onun köpekleridir ve yalnızca onu dinlerler. Kurt gördüklerinde Çuvaşlar şöyle söyler: “*Pihampar, yuttına çar!*” (Pihampar, itine çağır!). Pihampar, inanışa göre, hayvanların kurlardan ve diğer yaban hayvanlarından korunması için görevlidir (Nikolskiy, 1911: 583; Arık, 2012: 53).

N.İ. Aşmarin Çuvaş Sözlüğünde, kurların ev hayvanlarına saldırdığı ve onlara zarar verdiği durumlarda Pihampar onuruna kurban uygulamasında bulduklarını belirtir (Aşmarin, 1935: IX/252). Çuvaşlar arasında kurdun onuruna gerçekleştirilen yatıştırıcı kurban ritüelleri için belirlenmiş kesin bir takvim yoktu; bazı köylerde sonbaharda “yeni ekmek ve yeni bira için yapılan şükran duasının ardından gerçekleştirilirdi. Çuvaşistan’ın kuzey kesimindeki bazı köylerde ise Mart ayında gerçekleştirilirdi. Çuvaşlarda bu törenler “*karta pitti*” veya “*karta yış pitti*” yani ahır/ağıl iyесinin onuruna yapılan ahır/ağıl lapası adıyla bilinir (Denisov, 1969: 104).

A. Salmin kaynak kişilerden elde ettiği bilgilere dayanarak Çuvaşların kurları yatıştırmak için kurların sahibi olarak tasavvur ettiği Pihampar’a kurbanla yöneldiklerini vurgular. Eğer kurt bir koyunu alıp götürmüşse o zaman Pihampar’ı yatıştırmak için lapa olarak kurban sunduklarını aktarır (Salmin 2010: 216). Bazı kaynaklar “*karta turri*” ve evcil hayvanları kurlardan koruduğuna inanılan Pihampar’a kurban olarak iki ritüelden söz ederler. Pihampar, Çuvaş inanışlarına göre hem evcil hem de yaban hayvanlarının sahibi olarak kabul edilir (Salmin, 2007: 409). Bunlardan Pihampar’a kurban ilkbaharda hayvanların otlağa çıkmasıyla birlikte gerçekleştirilir. *Karta turri* ise sonbaharda hayvanların artık dışarı çıkarılmayıp ağılda/ahırda beslenmeye başladığında gerçekleştirilir (Salmin, 2007: 408). İlk bakışta bu törenlerin kurdu tazimle bir ilişkisinin olmadığı görülür, çünkü dua sözlerinde kurttan söz edilmez. Geleneksel Çuvaş inanışlarında *karta pitti* ile ilgili uygulamalarda gerçekleştirilen bu dualarda kurdun adının anılmaması ile ilgili yasak, tazim edilen hayvanın gerçek adının telaffuz edilmemesi şeklindeki tabu ile izah edilmektedir.

Anadolu’da tespit edilen bir bilgiye göre; Edremit Alevileri arasında kurda saygı duyulduğu, otuz kırk yıl evveline kadar da kurdun “Peygamber köpeği” adıyla anıldığı belirtilmektedir (Kalafat, 2008: 138). Peygamber köpeği adı,

⁴ Gagauzlar, Türk destanlarında önemli bir yer tutan, Türk kavimlerinde kutsal kabul edilen kurt için “Canavar Yortusu”nu kutlamaktadır. Gagauzlar kurda “canavar” derler. Canavar yortuları 10-17 Aralık tarihlerinde gerçekleşir. Bu yortu ile ilgili adete göre kadınlar yortu esnasında bir şey dikmemelidir. Çünkü bu günlerde kurların yeni dikilmiş elbise giyenlere saldıracağına, onları veya onların hayvanlarını parçalayacağına inanılır (Güngör ve Argunşah, 1993: 67). Aynı zamanda sivri ve keskin makas, iğne, bıçak gibi aletler kullanılmamalıdır. Gagauzlar, kurların ağzını bağlamak için makasları bağlarlar (Soroçanu, 2006: 51).

Çuvaşlardaki Pihampar ve kurtlarla olan ilişkisi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Çünkü Çuvaş inanışlarına göre Çuvaşça farklı söyleyiş biçimine göre Pihampar, ev hayvanlarını yırtıcılardan koruduğuna inanılan bir varlıktır.

Çuvaşlar Pihampar'ı beyaz bir kurt şeklinde tasavvur eder, kurtları da onun köpekleri olarak düşünür. Pihampar'ın kurtların ve ayıların da başı olduğuna inanılır. Bir kurt, koyunu kapıp götürmüştü Pihampar'ın gönlünü almak ve ona kurban sunmak gerekir. Bu inanış Çuvaşların komşuları Marilerde de tespit edilmiştir. Marilerin, bilinen ekmek yanında bir dana ya da boğayı Pihampar için kurban ettikleri belirtilmiştir (Salmin, 1994: 34). Magnitskiy bu konuda şu bilgileri vermektedir:

Çuvaşlarda; Pihampar'ı yatıştırmak için özel olarak kurban niyetine *yusman* adı verilen çörekler pişirilir, ritüel lapa ise doğrudan ahırda/ağılda kaynatılırdı. Uygun duaları okuduktan sonra ev sahibi ateşe bir kaşık lapa atar ve ev hayvanlarının koruyucu ruhlarını bu ritüele katılmaya davet eder, ahırda/ağılda dua ritüelinin sonunda hediye olarak kurdele gibi parçalar ve çul çaput asarları (Magnitskiy, 1881: 53).

Bilindiği gibi ağaçlara, kutsal kabul edilen mekanlara çul çaput bağlama, genellikle geleneksel Türk inançlarının değişmez bir motifi olarak Türk halk dindarlığında yaşatılmaktadır.

Kurt ya da Börü Adının Örtmece Kullanımı

Türkçede kurdun gerçek adı “börü” ya da “böri”dir (Seyidov, 2006; 5-7; Kahraman Çınar, 2016). Türklerde börüye karşı duyulan korku ya da saygı hissinden dolayı çoğu kez doğrudan onun adı kullanılmaz. Türkçede börü için kurt adı tercih edilmiştir. Aslında kurt adı aynı zamanda kurtçuk, küçük bir haşere adıdır. Bu adın tercih edilmesi tabu (İnan, 1998: I/625-627) ya da “örtmece söz” (*euphemism*) oluşu ile ilgili olarak değerlendirilmektedir. B. Ögel kurt adının her iki anlamda kullanımı ile ilgili Anadolu'daki örneklere dikkat çekmektedir:

Türkler arasında yalnızca Oğuzlar, -bildiğimiz vahşi hayvana-, yani börü veya kurda, kurt diyorlardı. Fakat Anadolu, bütün Türklerin anlayışları ile deyişlerini, kendisinde toplamıştı. Anadolu'da her iki anlayışı da görebiliyoruz (Ögel, 1978: V/390-391).

Örtmece, inanışlarla da ilgilidir. Çeşitli tanımları yanında örtmece; “Bir inancın neticesinde bir takım manalar taşıyan bir varlığın veya kavramın gerçek adının söylenilmesi yasaklanarak yerine başka sözcükler kullanma” olarak da tanımlanmıştır (Güngör, 2006: 69-70). Genellikle Türk topluluklarında kurdun adını doğrudan söylemekle ilgili tutum aynıdır. Burada ad, çağırma işlevini görmektedir, yani adı söylemek onu çağırarak olarak düşünülmektedir. “Kurdu anarsan, kurtla karşılaşırın” inancı vardır (Kalafat, 2008: 125). Dolayısıyla kurdun doğrudan adı söylenmemelidir, aksi halde kurdun hayvanlara zarar vereceğine inanılır. Bu yüzden neredeyse Kırgızlar, Kazaklar, Özbekler, Türkmenler, Azerbaycanlılar, Tuvalılar gibi bütün Türk topluluklarında doğrudan kurdun (börü) adı yerine örtmece sözler kullanılır (Orozobayev ve Moldaliyeva,

2020). Anadolu’da bu bağlamda; “dağda gezen”, “dik kulak”, “kaşkır”, “kızıl göz”, “pav kulak”, “gök gözlü”, “canavar”, “yalınsak”, “peygamber köpeği”, “uzun kuyruklu” gibi adlar kullanılır (Güngör, 2006: 81).

Çuvaşlar arasında da kurt adının doğrudan söylenmemesiyle ilgili bir tabu söz konusudur. Onlar da kurtla ilgili adın söylenmesinde diğer Türk topluluklarındakine benzer bir tutum sergilemektedir. Birçok Çuvaş köyünde kurttan günümüzdeki adıyla “kaşkır”dan, “*tukmak*” (*tokmak*) olarak söz edilmektedir (Denisov, 1969: 105; Egorov, 1964 :255-256). N.İ. Aşmarin Çuvaş Sözlüğünde kaşkır sözünü açıklarken bazı yerlerde Çuvaşların kurt için yalnızca *tokmak* ya da *tukmak* sözünü kullandıklarını belirtmektedir (Aşmarin, 1934: VI/182). Çuvaş inanışlarına göre bir kurda *tokmak* ya da *tukmak* denirse onun kuyruğu bir tokmak gibi ağırlaşacak ve kurt, ev hayvanlarına saldıramayacaktır (Denisov, 1959: 27; Arık, 2012: 156). Abdulkadir İnan Çuvaşların tabu saymaları sebebiyle kurt için kaşkır adını kullandıklarını, sonraları Çuvaşlar arasında kaşkır adının da börünün gerçek adı gibi değerlendirilerek tabulaştırıldığını ve Çuvaşların kaşkıra “*paygambar [pihampar] iti*” ya da “*uzun kuyruk*” demeye başladıklarını aktarmaktadır (İnan, 1998: I/626). Gagauzlar kurda “Gri yelesi” adı yanında “Kuyruklu” da derler. Çuvaşlar da benzer biçimde kurdu, *Vırım Hüre* yani “Uzun Kuyruk” adıyla da anarlar (Salmin, 2010: 217).

Çuvaşlar arasında *karta pittı* sırasında yapılan dualarda doğrudan kurt adının söylenmemesine rağmen kurt, ev hayvanlarının ve yaban hayvanların koruyucusu kabul edilen Pihampar’ın hizmetçisi sayılan köpek olarak tasvir edilmektedir (Denisov, 1969: 105). V. K. Magnitskiy ahır/ağıl lapası ile ilgili uygulamanın içeriğini analiz ederken kurtlardan hayvanları koruyan Pihampar ile ilgili bir dua aktarmaktadır:

Karta pittı çükletpir. Pihampar, şırlah! Yıtuna-kaçkuna çar! Pirin vılıhsene osrasa türletter, honattar! Pir vişi vakıra, tepir vişi kartara poltır.
(Ahır/ağıl duası ediyoruz. Pihampar merhamet et! Yaban köpeğini [kurt] tut! Bizim sürülerimizi iyileştir, üremeye teşvik et. Bir ucu inde diğer ucu ise ağılda olsun!) (Magnitskiy, 1881: 53).

Çuvaş inanışlarına göre, daha önce de belirtildiği gibi Pihamparın kendisi beyaz bir kurt olarak tasavvur edilir. O, kurtların lideri ve efendisi sayılır. Bazı kötü ruhların onun yönetiminde bulunduğu, kurtların ise onun iradesini yerine getiren araçlar olduğuna inanılır. Denisov’un tespitlerine göre Kozmodemyansk kasabasında (*Verhnie Olgaşi*) Pihampar “Kaşkır Hanı” olarak adlandırılır. Ona yönelen dualarda; köpeklerini yani kurtları yatıştırması ve ev hayvanlarını aşırması, onlara zarar vermemesi istenir. Kurdu evcil hayvanları yediği durumlarda genellikle Çuvaşların şöyle dedikleri tespit edilmiştir: “*Tukmak, turı pürnine tutat.* (Kurt, Tanrı tarafından belirlenen avını yakalar.) veya *Turı pamasassın, kaşkır şimest.* (Tanrı izin vermezse, kurt yemez.) (Denisov, 1969: 106).

Denisov'un tespit ettiği bu örneklerden hareketle A. Salmin Çuvaşların geleneksel tasavvuruna göre kurdu, Tanrının iradesine boyun eğen ve onun idaresinde olan bir hayvan olarak değerlendirmekte ve onun yiyeceğini Tanrının belirlediğine vurgu yapmaktadır (Salmin, 2010: 215).

Çocuklara Kurt, Börü, Kaşkir Adının Verilmesi

Türk kültüründe çocuklara bazı hayvan adlarının verilmesi de yaygındır. Genellikle hayvanın özelliklerini dikkate alarak, çocukların o özelliklere sahip olması ya da onlar gibi olması dileği ve inancıyla bu adlar tercih edilir. Doğan, Şahin, Aslan, Maral, Boğaç, Asena, Börü gibi adlar bu bağlamda ilk akla gelenlerdir.

Yaygın inanışa göre insan özellikle geçiş dönemlerinde güçsüz ve zararlı etkilere karşı açıktır. Bundan dolayı çeşitli önlemler alınması gerekir. Türk halk inanışlarında yeni doğan çocukları kötü ruhlardan ya da can alıcı melekten korumak için bazı inanış ve uygulamalar ortaya çıkmıştır. Bu uygulamalardan biri de ya kötü ruhları veya can alıcı meleği aldatmaya yönelik ya da yeni doğanın değersizliğini hissettirecek kötü adların (*kötü adlandırma/dysphemism*) çocuklara verilmesidir. Kazak ve Kırgız Türkleri arasında, çocukları kötü ruhlardan korumak için, onlara Ödemiş, Satılmış, Satılğan, Satıbaldı gibi adların yanı sıra İt, Köpek gibi hayvan; Camanbay, Bokbay, Tezekbay gibi pislik adları da verilir. Bunların yanı sıra Karga, Çakal, Tilki, Kurt, Kurtcebe gibi geçici ve koruyucu isimlerin de çocuklara ad olarak verilmesi Türkler arasında görülür (Kalafat, 2010: 280). Bu bağlamda Güney Türkistan'da; Börü Han, Börü Nisa, Börü Nişan, Börücan gibi kız isimleri; Börü, Börübey, Börcübek, Cinbörü gibi erkek isimlerine rastlanır. Bu bölgenin Türkleri yaşamayan çocuklarını esnetilmiş kurt derisinin ağız kısmından geçirirler. Böylece yaşayan bu çocuğa Börü adı verilir (Kalafat, 2010: 281). Kırgızlar, çocuk dünyaya geldiğinde dişi varsa adını muhakkak Börü koyarlar. Böylece büyüyünce kurt gibi cesur, yiğit ve kahraman olacağına inanırlar (Polat, 2019: 90). Kurt gibi çevik olsun, kurt gibi nasipli olsun diye Özbekler çocuklarına Börübay adını koyarlar (Jurayev ve Nurmuradova, 2010: 147). Benzer inanış ve tutumla yukarıda sayılan adların yanında insan adı ya da soyadı olarak Börü ve Kurt, Anadolu Türkleri arasında da oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır.

Diğer Türk topluluklarında olduğu gibi (Yeşil, 2014:121-124; Kadırzade, 2005: 42-43) Çuvaşlarda da çocuğu yaşamayan ailelerin, çocuğu yaşatmayla ilgili inanış ve uygulamaları vardır. Çocuklara hayvan isimlerinin verilmesi bu inanış ve uygulamalardan biridir (Magnitskiy, 1905: 11; Salmin, 2007: 160; Kadırzade, 2005: 50). Diğeri ise şöyledir:

Çocuk dünyaya geldiğinde afsuncu çocuğu alır ve onu avluya çıkarır. Daha sonra evin penceresine yaklaştırır ve loğusaya çocuğu satın almasını teklif eder, o da satın alır. Böylece o zamana kadar dünyaya gelen çocukları ölen kadın, olağanüstü bir şekilde çocuk sahibi olur ve bu çocuğun ona ve ailesine saadet getireceğine inanılır. Buna ek olarak ölüme yol açan ruhu

ya da ölüm meleğini aldatmak için bu çocuklara *Çyñnu/ Şüppi* (Çöp), *Upanka* (Ayı yavrusu), *Yuman* (Meşe, Kütük) gibi adlar yanında *Kaşkır* (Kurt) adı da verilir (Salmin, 1994: 192).

Yenidoğan ile ilgili yukarıda hakkında bilgi verilen işlem yani çocuğu zararlı etkilerden korumak amacıyla “yenidoğanı satma-satın alma” uygulaması Çuvaşlar, Tatarlar ve Başkurtlar yanında diğer Türk topluluklarının halk inanışlarında da vardır. Bu uygulama “gerçeği gizleme” (*dissimulation*), kandırma ve aldatma amacı taşır (Kadirzade, 2005: 42-43; Arık, 2010: 7; Eroğlu, 2020: 270-271).

Denisov, Çuvaşlar arasında özellikle erkek çocuklara Kaşkır adını verme geleneğinin yaygın olduğunu vurgulayarak, bu uygulamanın çoğunlukla çocukları yaşamayan ya da çocukları erken yaşta ölen ailelerde uygulandığına dikkat çekmektedir (Denisov, 1969: 109). Bunun yanında Denisov, çocukların ölümünü önlemek için Çuvaşların yenidoğan bebeklere çeşitli ağaç, hayvan ya da kuş adı koyduklarını, bu yolla bebeği takip eden kötü ruhtan uzaklaştıracaklarına inandıklarını belirtmektedir (Denisov, 1959: 46). Anton Salmin, Kaşkır yani Kurt adının Çuvaş erkek isimlerinden biri olduğunu, bununla birlikte günümüze kadar soy ve aile adı olarak Kaşkır adının Çuvaşlarda varlığını sürdürdüğünü vurgulamaktadır (Salmin, 2010: 217, 224).

Kurda Ait Çeşitli Nesnelere ve Halk Hekimliğinde Kurt

Türk kültüründe kurt ile ilgili inanış ve uygulamalardan biri de ona ait bir parçanın koruyucu özelliğe sahip olduğundan hareketle nazarlık ya da amulet olarak kullanılmasıdır. Bu kullanım yalnızca yetişkinlerin ve çocukların değil salgın hastalıklar sırasında evcil hayvanların boyunlarına asılarak da kullanılmaktadır. Kurt amuletlerinin kullanımına eski Türklerden günümüze kadar Türk topluluklarının yaşadığı geniş bir coğrafyada rastlanmaktadır.

Kurda ait çeşitli nesnelere bereket ya da uğur niyetine yararlanılır. Bu bağlamda kurdun derisi, dişi, postu, kılı, tüyü, ödü, karaciğeri, tırnağı, rahmi, aşık kemiği, sinir dokuları gibi organlarının halk hekimliğinde tedavi malzemesi olarak yaygın bir biçimde kullanıldığı da bilinmektedir (Orozobayev ve Moldaliyeva, 2020: 25).

Türkistan’da durmayan veya yaşamayan çocuğun yaşaması için çocuğu özel esnetilmiş kurtağzı postundan büyükbabası veya büyükannesini geçirirse o çocuğun yaşayacağına inanılır (Kalafat, 2010: 288). Türk topluluklarında göz değmesinden Tanrıya sığınıldığını sembolize eden mavi boncuk yanında kamların koruyucu iyelerini sembolize eden kurt dişi veya kurt derisi gibi materyaller kullanılır (Kalafat, 2010: 199-202). Özbeklerde hamile kadının zorlanmadan doğum yapabilmesi, çocuğun ve kendisinin kötülüklerden korunması için kurdun derisine oturtma uygulaması vardır (Jurayev ve Nurmuradova, 2010: 149). Bunların yanında halk inanışlarında; kurt postunun yastıkların altına konulması halinde loğusa hanıma albastı zarar veremez. Büyü sonucu bağlanmış gençlerin kurt postu

üzerinde birleşmelerinin büyüyü bozacağına inanılır. Bebekken burnu iğne ile delinerek buradan kurt kılı geçirilen çocuğun büyüdüğünde cesur olacağı düşünülür. Kurt kılının ölüm meleğine karşı koruyucu olduğu inancı da vardır (Kalafat, 2009: 26).

Kurt kemiği, kurt dişi ya da kurda ait diğer kemikler de Türk halk inanışlarında koruyucu bir niteliğe sahiptir. Kurdun diş ve kemiklerinin nazarı önlediğine inanılır. Kurdun kurutulmuş gözleri bebeklerin kırk suyuna kurban gözü niyetiyle atılır. Aile içi gerginliği gidermek için şahıslar arasında kurt gözü gezdirilir. Kurdun kurutulup toz haline getirilmiş gözleri hasta insan gözüne sürülerek şifa beklenir. Pençesi ile muhafaza edilmiş kurdun arka ayağı, çıplak sırta usulünce sürülüp, aniden vurmak suretiyle bazı hastalıkların tedavi edildiğine inanılır (Kalafat, 2010: 240).

Doğum sırasında kadını albasmasını diye yastığının altına bir parça kurt derisi konur. Kadını ve çocuğu koruyacağına inanılan bu uygulamanın izlerinin, ata ruhları inancı ile ilişkili olduğu vurgulanır (Kalafat, 2010: 260).

Çuvaşlarda kurdun bedenine ait bazı kısımların korunma ve temizlenme ya da arınma aracı olarak kullanıldığı da bilinmektedir. Çuvaşlar, bütün kötülüklerden arındırmak amacıyla köyün hayvanlarını bir yerde toplar, bir kurdun kemiklerini ve aynı zamanda hastalıktan ölen bir ineğin uzuvlarını iki yığın yaparlar, hayvanları da bunların arasından geçirirler. Ana arıyı kurda ait iskeletin boyun omurları arasındaki açıklıktan geçirme uygulaması da Başkurdistan’da yaşayan Çuvaşlar arasında tespit edilmiş bir uygulamadır (Salmin, 2010: 216). Kurda ait bir parça, yalnızca yetişkinlerin ve çocukların üzerine değil, aynı zamanda salgın hastalıklar sırasında ev hayvanlarının üzerine de asılmaktadır (Arik, 2012: 157).

Çuvaş kadınlarının kullandığı *surpan* adı verilen başörtünün üzerine bağlanan kısma *kaşkır şivari* yani “kurtağzı” denildiğini aktaran Salmin, bu örtüyü böyle adlandırmada başı ve kulakları örtmek suretiyle tozdan koruduğuna ve enseye doğru kuyruğunun salıverilmesiyle kurtla bir yönüyle benzerlik kurulduğuna dikkat çekmekte, örtünün en geniş anlamıyla koruyucu özelliğine vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte amacın yalnızca kadınların saçını saklamak değil aynı zamanda bir kurt şekli alan bu örtüyle kurdun koruması altında bulunma düşüncesine vurgu yapılmaktadır (Salmin, 2010: 216).

Bir kısmına yukarıda değinildiği gibi Çuvaşlar arasında da halk hekimliğinde ve kimi büyüsel işlemlerde kurtla ilgili inanış ve uygulamalar vardır. Özellikle kurt gövdesinin çeşitli kısımlarının halk hekimliğinde cilt hastalıklarını tedavi etmek, çiftlik hayvanlarını çeşitli hastalıklardan korumak, aynı zamanda büyüsel bir çare olarak halk hekimleri veya büyücüler (*tuhatmışlar*) tarafından hastalıkları ve kötülükleri uzaklaştırmak için kullanıldığı belirtilmektedir. Bunun yanında Çuvaşlarda, büyüsel bir işlem olarak örneğin; bir kurdun damarını ya da kas lifini yakmanın hırsızın kollarına ve bacaklarına kramplar girmesine ve tedavisi olmayan bir hastalığa yol açtığına yaygın olarak inanıldığı da ifade edilmektedir

(Denisov, 1959: 28; Denisov, 1969: 108). Kurda ait çeşitli nesne ya da parçaların koruyucu özelliğine inanılması, aynı zamanda uğur ve bereket getireceği düşünülerek bunlardan yararlanılması, bu nesne ve parçaların çeşitli sağaltım işlemlerinde kullanılması hem Anadolu'da hem de Çuvaşlar arasında tespit edilen benzerlik ve ortaklıklar arasında yer almaktadır. Anadolu ve Çuvaş Türklerinde tespit edilen kurtla ilgili inanış ve uygulamalardaki bu benzerlik ve ortaklıkların, başka coğrafyalarda yaşayan diğer Türk toplulukları arasında da örneklerine çokça rastlamak mümkündür.

Sonuç

Tarihte Türk topluluklarının yaşadığı topraklar oldukça geniş bir alanı içine almaktadır. Bu geniş coğrafya aslında Türk kültür coğrafyası olarak da değerlendirilebilir. Diğer Türk toplulukları gibi Anadolu ve Çuvaş Türkleri de bu kültür coğrafyasının birer parçasıdır. Bu geniş kültür coğrafyasında yaşayan toplulukların dil, tarih ve kültüründe önemli ölçüde ortaklıklar bulunmaktadır. Bu ortaklıklar Türkoloji çalışmalarına konu edilmekte, böylece bu kültür coğrafyasının birer parçası olan Türk toplulukları arasında bağlar yeniden kurulmakta, dostlukların ve iyi ilişkilerin gelişmesine katkıları sunulmaktadır.

Kaynaklarda, tarihin erken dönemlerinde ana Türk kitlesinden ayrıldığı belirtilen Çuvaş Türkleri ile onların komşuları olan Tatar ve Başkurt Türkleri arasında elbette çok daha fazla tarihi ve kültürel ortaklıklar ile bağlar söz konusudur. Ancak Çuvaş Türklerinin Anadolu Türkleri ile de dilde, kültürde önemli ortaklıkları ve benzerliklerinin bulunduğu söylenebilir. Bu makalede inceleme konusu edilen kurt ile ilgili inanış ve uygulamalar Anadolu ve Çuvaş Türkleri arasındaki kültür bağlarını göstermesi bakımından bir bakış açısı sunmaktadır. Kurdu yol göstericiliği, kurtağzı bağlama, kurt ya da börü adının örtmece kullanımı, çocuklara kurt adının verilmesi, kurda ait çeşitli nesnelere ve halk hekimliğinde kurt gibi konular etrafında Anadolu ve Çuvaş Türkleri arasında benzer ve ortak motifler tespit edilebilmektedir. Çuvaş bilim insanları ile işbirliği içinde yapılacak bu yöndeki araştırma ve çalışmalar yalnızca Anadolu ve Çuvaş Türkleri arasındaki değil, Çuvaşların diğer Türk toplulukları ile paylaştıkları kültür ortaklıklarını göstermeye, dolayısıyla kültür bağlarını pekiştirmeye katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

Arık, Durmuş (2010). Türk Halk İnanışlarında Örtmece ve Gerçeği Gizleme İle İlgili Uygulamalar: Doğum ve Ölüm Örneği. *Dini Araştırmalar*, 13(36), s. 1-20.

Arık, Durmuş. (2012). *Hristiyanlaştırılan Türkler Çuvaşlar*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Aslan, Namık. (2010). Kurt Motifinin Türk Menşeli Efsanelerindeki Anlamı Üzerine. *Milli Folklor*. 22(87), 72-77.

Aşmarin, N.İ. (1933). *Slovar Çuvaşskogo Yazıkı*, C. IX, Çeboksarı: Çuvaşskoe gosudarstvennoe izdatelstvo.

- Aşmarin, N.İ. (1934). *Slovar Çuvaşskogo Yazıka*, C. VI, Çeboksarı: Çuvaşskoe gosudarstvennoe izdatelstvo.
- Bayat, Fuzuli. (2004). *Türk Şaman Metinleri Efsaneler ve Memoratlar*. Ankara: Piramit Yayıncılık.
- Bayat, Fuzuli. (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayram, Bülent (2021). G.T. Timofeyev'in Notları Çerçevesinde 20. Yüzyıl Başında Orta İdil'de Çuvaşların Etnik-Kültürel İlişkileri. *Bilig*, 98, s. 1-23.
- Bayram, Bülent. (2006). Oğuz Epik Anlatmaları ve Çuvaş Alp Hikayeleri'nde Kutsal Kurt ve Tepegöz. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, VI(1), s. 19-27.
- Biray, Nergis. (2009). 12 Hayvanlı Türk Takvimi –Zamana ve İnsana Hükmetmek-. *Atatürk Ün. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15(39), s. 671-682.
- Çay, Abdulhaluk. (1985). *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Çobanoğlu, Özkul. (2003). *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Denisov, P. V. (1959). *Religioznie verovaniya çuvaş*, Çuvaşskoe gosudarstvennoe izdatelstvo.
- Denisov, P. V. (1969). *Etnokul'turnie paralleli dunayskih bolgar i çuvaşey*, Çeboksarı, Çuvaşskoe knijnoe izdatel'stvo.
- Dimitriyev, V. D. (1995). Starinny Kalendar i edinitsi izmereniya. *Kultura Çuvaskogo kraya*, Çeboksarı: Çovaşskoe knijnoe izdatelstvo.
- Durmuş, İlhami. (2018). *Türk Kültürüne Giriş*. 2. Baskı. Ankara: Akçağ.
- Egorov, V.G. (1964). *Etimologičeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıka*. Çeboksarı: Çuvaşskoe knijnoe izdatelstvo.
- Ergin, Muharrem. (1971). *Dede Korkut Kitabı*. İkinci Basılış. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ergin, Muharrem. (1988). *Oğuz Kağan Destanı*. İkinci Baskı. İstanbul: Hülbe Basım ve Yayın.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet. (2020). Geçiş Dönemleri İle İlgili İnanışlar. *Halk İnanışları El Kitabı*. (Ed. D. Arık, A. H. Eroğlu). Ankara: Grafiker, 258-282.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet. (2020). Geleneksel Türk İnanışları. *Halk İnanışları El Kitabı*. (Ed. D. Arık, A. H. Eroğlu). Ankara: Grafiker, 173-206.
- Eyuboğlu, İsmet Zeki. (1987). *Anadolu İnançları Anadolu Mitolojisi İnanç-Söylence Bağlantısı*, İstanbul: Geçit Kitabevi.
- Fokin, P.P. (1990). Sçislenie Vremeni u Çuvaşey. *Etničeskaya Kultura Çuvaşey*. Çeboksarı. Naučno-İssledovatel'skiy İnstıtüt Yazıka, Literatürü, İstoriı i Ekonomiki pri Sovyete Ministrov Çuvaşskoy ASSR, s. 123-127.
- Gumilev, L.N. (1999). *Eski Türkler*. (Çev. A. Batur). İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- Günay, Ünver ve Güngör, Harun. (2003). *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Güngör, Ahmet. (2006). Tabu-Örtmece (Euphemism) Sözler Üzerine. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 29, s.69-93.

- Güngör, Ali İsra. (2020). Kurbanla İlgili İnanış ve Uygulamalar. *Halk İnanışları El Kitabı*. (Ed. D. Arık, A. H. Eroğlu). Ankara: Grafiker, 385-408.
- Güngör, Harun ve Argunşah, Mustafa. (1993). *Dünden Bugüne Gagauzlar*, Ankara: Elektronik İletişim Ajansı yayınları.
- Güngör, Harun. (2012). *Türk Din Etnolojisi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- İnan, Abdulkadir. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. 3. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnan, Abdulkadir. (1998). *Makaleler ve İncelemeler*, I-II Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Jurayev, Mamatqul ve Nurmuradova, Barno. (2010). Özbek Halkbiliminde Kurt Kültüne Ait Halk İnançları. *Türk Dünyası İncelemeleri*. X-1, s. 145-150.
- Kadirzade, Kadir İbrahimoglu. (2005). *Adetler İnançlar ve Türklerin Soykütüğü Meselesi*. (Türkiye Türkçesine Aktaran: A. Doğan). Ankara: Akçağ.
- Kafesoğlu, İbrahim. (1980). *Eski Türk Dini*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kahraman Çınar, Aslı. (2016). Bozkır Kültür Çevresinde Kurt ve Adlandırması. *Cappadocia: Journal of History and Social Sciences*. 1, s. 1-11.
- Kalafat, Yaşar. (2006). Türk Halklarında Kurt Ağzı Bağlama. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 20(1), s. 273-280.
- Kalafat, Yaşar. (2008). *Türk Halk İrfanında Kurt*. 2. Baskı, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kalafat, Yaşar. (2009). *Türk Halk Tefekküründe Kurt – 2*. Ankara: Berikan.
- Kalafat, Yaşar. (2010). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara: Berikan.
- Küçük, Abdurrahman ve Küçük, Mehmet Alparslan. (2019). *Türkistan'dan Türkiye'ye Alevilik-Bektaşilik (Dinler Tarihi Açısından Bir Yaklaşım)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Küçük, M. Alparslan. (2020). Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Geleneğinde “Don Değiştirme”. *BİLİG*. (94), s. 97-122.
- Magnitskiy, V.K. (1881). *Materialı k obyasneniyu staroy çuvaşskoy veri*. Kazan.
- Magnitskiy, V.K. (1905). *Çuvaşskiya Yazıçeskiya İmena*. Kazan: Tipografiya İmperatorskago Universiteta.
- Nikolskiy, N.V. (1911). *Kratkiy Konspekt po Etnografii Çuvaş. IOAİE*. Kazan.
- Orozobayev, Mayrambek ve Moldaliyeva, Nurgül. (2020). Kırgızcadaki Kurt (Börü) İle İlgili Örtmece Kelimeler. *Hacettepe Ün. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 32, s. 23-38.
- Ögel, Bahaeddin. (1978). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. V. Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Ögel, Bahaeddin. (1993). *Türk Mitolojisi*. 2. Baskı. I. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ögel, Bahaeddin. (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. 4. Baskı. I., VII. ve VIII. Ciltler. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Özkan, Volkan. (2018). *Türk Kültüründe Bozkurtun Yeri ve Önemi*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı.
- Polat, Kemal. (2019). *Beşikten Mezara Kırgız Türkleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Polat, Kemal. (2020). Geleneksel Türk İnançlarında Hayvanlar. *Kutsal ve Hayvan Dinlerin Hayvanlara Bakışı*. Ed. S. Turan. Ankara: Nobel. 175-205.
- Roux, J. P. (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. İstanbul: İşaret Yayınları.

- Roux, Jean-Paul. (2002). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. (Çev. A. Kazancıgil). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Roux, Jean-Paul. (2005). Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar. (Çev. A. Kazancıgil, L. Arslan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Salmin, A. K. (1994). *Narodnaya Obryadnost Çuvaşey*. Çeboksarı: Çuvaşskiy rumanitarniy institut.
- Salmin, A. K. (2007). *Sistema Folk-Religii Çuvaşey*. Sankt-Peterburg: Nauka.
- Salmin, A. K. (2010). *Traditsionnie Obryadı i Verovaniya Çuvaşey*. Sankt-Peterburg: Nauka.
- Seyidov, Mireli. (2006). *Böri-Qurt*. Bakü: Adiloğlu Neşriyatı.
- Seyis, Yunus Emre. (2021). *Türk Kültür Tarihinde At ve Kurt*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Amasya Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. Amasya.
- Soroçanu, Evdokiya. (2006). *Gagauzların Kalendar Adetleri*. Kişinöv.
- Tanyu, Hikmet. (1967). *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Tanyu, Hikmet. (1968). *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Tanyu, Hikmet. (1986). *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Tekin, Talat. (1998). *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. (Der. M. Ölmez). İstanbul: Simurg Yayınevi.
- Timofeyev, G. T. (1972). *Tihüryal*. Şupaşkar: ÇKİ.
- Turan, Osman. (1941). *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*. (Ed. Gürsoy-Naskali, Emine). İstanbul: Resim Matbaacılık.
- Vişnevskiy, V.P. (2001). O Religioznih Poveryah Çuvaş. *Hrestomatiya po Kulture Çuvaşskogo Kraya*. (Red. M.İ. Skvortsov). Çeboksarı: Çuvaşskoe Knijnoe İzdatelstvo, s. 231-254.
- Yeşil, Yılmaz. (2014). *Türk Dünyasında Geçiş Dönemi Ritüelleri (Doğum, Evlenme, Ölüm Gelenekleri)*. Ankara: Grafiker.

ПОВЕРЬЯ И ОБЫЧАИ, СВЯЗАННЫЕ С ВОЛКОМ, У ЧУВАШЕЙ И АНАТОЛИЙСКИХ ТЮРКОВ

АННОТАЦИЯ

Наряду со многими живыми существами, люди разделяют природу также и с животными. Как в прошлом так и в настоящее время некоторые животные вносят свой вклад в быт людей, тем самым облегчая их жизнь. Люди используют некоторых животных в качестве транспорта, а также используют их мясо, молоко, шерсть и другие продукты. Но некоторых животных люди опасались и избегали. Эта переплетенная жизнь людей и животных привела к появлению различных поверий о животных в разных культурах. В мифах, легендах и сказках встречаются различные рассказы практически обо всех

животных. В тюркской культуре также возникли поверья и обычаи вокруг некоторых животных. Их можно встретить в мифах, легендах и сказках тюркских народов. Наряду со многими животными, лошадь, олень, орел и медведь являются животными, которые упоминаются чаще. В традиционной тюркской культуре животноводство, а именно коневодство занимает особое место. В историческом прошлом жизнь тюрков не представлялась без лошадей. Считалось, что тюрки рождаются, живут и умирают на лошадях.

В шаманских легендах среди духов-помощников шаманов есть животные, в которых они могли перевоплощаться. Вера в предков животных или культ предков всегда занимал особое место в тюркской культуре. В тюркских поверьях души понимались как зооморфы, то есть в форме животных. С давних времен тюрки использовали названия животных для обозначения года в своих календарях. В связи с этим появились некоторые поверья о каждом годе. В тюркской культуре детям давали имена, связанные с названиями различных животных, так как считалось, что эти имена обладают защитными свойствами. Особенно семьи, в которых дети не выживали, нарекали своих детей именами животных. Обычай давать детям имена животных связан с религиозными и магическими убеждениями.

Одним из животных, вокруг которого возникли поверья и обычаи в тюркской культуре, является волк. В тюркской культуре гуннов и кок-тюрков ханам, занявшим трон, дарили знамя с волчьей головой и барабан. В своей военной тактике тюрки использовали тактику волка. Нападение волка на врага в безлюдном месте стало образцом тюркской военной тактики. Имена людей и географические названия, связанные с волком, очень распространены в тюркской культуре. Видеть волка во сне в тюркской культуре считается добрым знаком. Такие сны имеют хорошие предзнаменования. Также считается, что части тела волка защищают от зла. Волк в тюркской культуре присутствует даже в колыбельных песнях. В культурах разных тюркских народов, проживающих в различных регионах, имеется большое количество пословиц и выражений, касающиеся волка.

Волк является важным животным, часто встречающийся в тюркских мифах, легендах, сказках и народных поверьях, а также он считается священным животным. В связи с этим у всех тюркских народов поверья и обычаи, связанные с волком, имеют большое сходство. В тюркских мифологиях, эпосах и легендах волк обычно представляется божественным существом, которое направляет и оказывает помощь героическим личностям. А также встречаются следующие схожие моменты, как не произношение имени волка напрямую; нарекание детей именами, связанными с волком; поверье, что части тела волка имеют защитные свойства; использование частей тела волка в народной медицине. В данной статье в качестве культурного кода будут рассмотрены некоторые поверья и обычаи, связанные с волком у анатолийских тюрков и чувашей. В этих поверьях и обычаях были выбраны схожие и общие мотивы, связанные с волком.

Ключевые слова: тюркская культура, тюрки, чуваша, волк, эфимизм.